

ФОРМУВАННЯ КНИГОЗНАВЧО-ПОЛІГРАФІЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ У МОВАХ НАРОДІВ СРСР (таджицька мова)

Формування книжкової та поліграфічної термінології у мовах народів СРСР відбувалось двома шляхами. В одних (російський, білоруський, український, народи Прибалтики та деякі інші воно пройшло три етапи: перший — додрукарський; другий — ремісничого виготовлення й обмеженого споживання книги; третій — після Великого Жовтня, коли книжка, журнал і газета увійшли у кожний дім, а поліграфія стала сучасною розвинутою галуззю промисловості. В інших народів, де книгодрукування розпочалось порівняно пізно, другий етап практично був відсутній.

Кожен з цих етапів має свою специфіку. Наприклад, лексика, пов'язана з рукописною книгою, відбиває уявлення творців про структуру книги як своєрідної архітектурної споруди та предмета розкошів. Тут багато слів, запозичених із міжнародних мов середньовічної науки і культури (церковнослов'янської, латинської, давньогрецької, а для народів Середньої Азії — арабської), а також окремі елементи національного просторіччя професіоналів (що, правда, більш характерне для слов'янських мов, де міжмовні розходження виразніші).

Етап ремісничого виготовлення й обмеженого споживання книжки характеризується перенесенням назв елементів книги на основі метонімії з книги рукописної на друковану і далі на елементи друкарського шрифту, з яких вони одержуються, створенням і запозиченням порівняно незначної кількості власне наукової термінології, яка чи не обмежується самою назвою винаходу (типу «типографія»), а також створенням і запозиченням усним шляхом внаслідок міграції друкарів великої кількості професіоналізмів — переважно назв дій, як от російське *тискать*, українське *відбивати*, німецьке *Drucken* — *давити*, тюркське — *баспа* (також *давити*), таджицьке *фирмурдан*, або *нусха бардоштан* [5—7].

Третій етап пов'язаний зі швидким розвитком термінології. Тут особливо багато термінів, утворюваних системним шляхом [3], багато запозичень з інших наук, в тому числі інтернаціоналізмів, чимало номенклатурних назв [7]. Визначну роль у формуванні поліграфічної термінології мов народів СРСР відіграє російська мова, з якої безпосередньо запозичуються терміни, зокрема інтернаціоналізми, чи робляться кальки. Це пояснюється як тим, що російська мова є засобом інтернаціонального спілкування народів СРСР [1], так і тим, що у розвитку поліграфії національних республік, а також у підготовці кваліфікованих

кадрів брали активну участь представники російського й інших братніх народів [4].

У таджицькій мові пов'язана з книгою і поліграфією лексика пройшла перший і третій із зазначених періодів розвитку, оскільки на території Таджикистану книгодрукування з'являється, та й то епізодично, лише після першої буржуазної революції у Росії. Справжнього розвитку поліграфія у Таджикистані набула після Великого Жовтня, завдяки розв'язанню поставленого В. І. Леніним і партією завдання допомагати всім народам Росії у створенні та розвитку преси, школи, науки, культурно-освітньої діяльності рідною мовою. Тепер у Таджикистані видається щороку 7 млн. примірників книг, у тому числі понад 5 млн. таджицькою мовою. У республіці успішно працюють чотири видавництва, 3848 бібліотек, 73 друкарні.

Безперечно, розвиток видавничої справи, поліграфії, бібліотек у радянський час відіграв вирішальну роль у становленні таджицької книгознавчо-поліграфічної термінології. Але початки її були закладені у додрукарський період, який багатий визначними досягненнями творців таджицької книги. Збереглися прекрасні списки «Шах-Наме» Абуль Касима Фірдоусі, творів Мірзи Абдулкадира Беділя, книг Васлі, Абушукура, Балхі, Авіценни. Ще до революції багато з цих рукописів були літографовані у Петербурзі, в Казані, Самарканді, Ташкенті, Тегерані, Лондоні, в Індії.

Тоді появилось багато слів, пов'язаних з формою і прикрасами книги, а також спеціальностями, які обслуговували видання і поширення рукописної книги. Як правило, це слова арабської літературної мови фарсійського просторіччя, розмовна таджицька лексика. Зараз ці слова збагатились новим змістом, продуктивно використовуються у термінологічній системі поліграфії і книжкової справи.

Однак традиційні можливості книгознавчо-поліграфічної терміно-лексики таджицької мови були обмежені, оскільки багатьох слів, пов'язаних з поняттями поліграфії, друкованої книги і масової інформації, у таджицькій мові тоді не існувало.

У таких випадках таджицька мова (загальнолітературна та професійна) вдалася в радянський час до запозичення російських термінів і особливо прийнятих через російську мову інтернаціоналізмів (точніше, європеїзмів). Паралельно відбувався дальший розвиток понять, що позначалися словами, які увійшли в таджицьку мову в додрукарський період. Внаслідок цього окремі тематичні групи понять або термінологічні поля окремих галузей поліграфії і книжкової справи позначаються особливими щодо походження складами лексики.

Сфера створення та оформлення книги, а також споживання літературного твору в основному обслуговується словами, що виникли у далекому минулому і, як правило, належать до арабської чи тюрських мов або фарсі [2]: *муаллиф* — автор, *хонанда* — читач, *матч* — текст, *китобхона* — бібліотека, *харф* — літера, *харфа-кадон* — велика літера, *харфи хурд* — мала літера, *кораз-*

папір, *аломати обгук* — водяний знак, *бо* — глава, *мухарир* — редактор, *сарлавха* — заголовок, *лавха* — заставка, *лучати* — словник, *тамга* — емблема, *нашир* — видання. Історично зумовлено розрізнення таких понять, як *тахтан когаз* — аркуш (друкарський) паперу, що відповідає повній полосі (*тахта*) набору і *варак* — аркуш, *вараха* — листівка.

Іноді на цій основі формуються нові поняття: *китобхона-кироатхона* — бібліотека-читальня, *тамган нашири* — видавнича марка, *ахборат* — інформація, *катабшинос* — книгознавець, *нашир кардан* — видавець, *чоп кардан* — надрукувати.

Окремі терміни, пов'язані з основними діями та поняттями палітурної справи, набору й друку, належать до професійного просторіччя: *сахифабанди* (буквально — роблення сторінки) — верстка, *харфчин* — набор, *хатон чани* — друкарська помилка, *мукова* — палітурка та ін.

Разом з тим нові для таджицької культури типи видань, жанри та форми літературної діяльності позначаються словами, що прийшли з російської або через російську мову: *альбом*, *афиша*, *бюллетень*, *виньетка*, *газета*, *гравюра*, *жанр*, *журнал*, *журналист*, *каритель* (мабуть, через арабську з давньогрецької *харита* — карта), *картотека* і *карточка*, *кегль*, *колонтитул*, *колонцифра*, *лідерин*, *линотип*, *матриця*, *миньон*, *миттель*, *монографія*, *обзор*, *оригінал*, *очерк*, *очеркист*, *патент*, *публицист*, *проспект*, *стандарт*, *стереотип*, *фельетон*.

Значна частина сучасної галузевої термінології більш або менш повно калькує російські зразки: *реферативисни автомати* — автоматичне реферування, *чузи муаллифи* — авторський аркуш, *сатри овезон* — всячий рядок, *китоб-почта* — книгопоштою, *мухаррири масвсул* — відповідальний редактор.

Іноколи у термінологічних сполученнях поєднуються слова з різних мов: *абонементи шахси* — індивідуальний абонемент, *тартиби абонементи* — абонементна система, *варакан пеши титул* — авантитул, *романи тарчумаи* — автобіографічний роман, *альбоми суратхо* — альбом ілюстрацій, *анотации нашириет* — видавнича ілюстрація, *апарати иллиши китоб* — науковий апарат книги, *вагон-китобхона* — вагон-читальня, *машинаи харфчини* — наборна машина, *когази сфсети* — офсетний папір, *газетаи девори* — стінна газета, *ахбороти техники* — технічна інформація.

Переpletіння різних шарів лексики призводять і до окремих недоліків у термінології: дублетності, багатозначності термінів, недостатньої системності в їх оформленні, а також відсутності термінів для ряду понять і вживання у зв'язку з цим описових зворотів [3]. Наприклад, абзац — *сатри назв*, автобібліографія — *фехристи муаллифи*, звольтографія — *чопи сангии муаллифи*, тобто друкування з каменя автором (!), бібліографія — *китаблайнеси*, брошура — *чуизь китоб* але брошурувати — лише *чуббанди*, а брошурувальник — *чуизьбанд*. Немає таджицьких термінів для таких понять, як *врозрядку*, *приправка*, *суперобкладинка* і ряд інших. Несистемно названі способи друку.

У цілому ж сучасна таджицька лексика, пов'язана з книжковою справою та поліграфією, розвивається шляхом, який визначений ленінською національною політикою нашої партії.

Список літератури: 1. *Брежнев Л. И.* Актуальные проблемы идеологической работы КПСС. Т. 1. — М.: Политиздат, 1978. 2. *Джураев И. А.* Русско-таджикский словарь библиотечной и книгведческой терминологии. — Душанбе: Ирфон, 1974. 3. *Квитко И. С.* Термин в научном документе. — Львов: Вища школа, 1976. 4. *Машталір Р. М., Ковба Ж. М., Феллер М. Д.* Розвиток поліграфії на Україні. — Львів: Вища школа, 1974. 5. *Феллер М. Д.* Об одном тюркизме в терминологии печатного дела. — В кн.: Тюркизмы в славянских языках. — Минск, 1968. 6. *Феллер М. Д.* Факторы семантического развития профессиональной лексики (На материале русской и немецкой лексики, связанной с книгопечатанием) — Л., 1966. 7. *Шаропов Н. А.* Русско-интернациональные слова в современном таджикском литературном языке. — Душанбе: Дониси, 1972.

N. A. SHARPOV, M. ISTAMOVA, I. A. DJURAYEV

**FORMING THE TERMINOLOGY ON BOOK SCIENCE
AND GRAPHIC ARTS IN THE LANGUAGES
OF THE PEOPLES OF THE USSR**

S u m m a r y

There are three stages in the development of the book science and graphic arts terminology of the peoples of the USSR dating back to handwritten books, to the period of the handicraft making of the books and their restricted usage and to the afterrevolutionary period. The authors classify the terminological words of the graphic arts and book science of the Tajic language according to their origin. The role of the Russian language in the formation of the modern terminology is shown.

Стаття надійшла в редколегію 30. 12. 1977 р.